

Vogulia tutkimassa

Minulla oli vuosina 1957 ja 1958 tilaisuus tutkia Leningradissa unkarin lähintä sukukieltä, vogulia eli *mähšia*.

Tuntuu ehkä hiukan oudolta, ettei lähde tutkimaan kieltä kyseisen kansan asuma-alueelle, vaan toista kieltä puhuvaan suurkaupunkiin. Se on melkein samanlaista, kuin jos ulkomaalainen tutkisi Unkarin murteita Wienissä, vieläpä oudompaakin, sillä Wienissä asuu lähes satatuhatta unkarilaista, Leningradissa sitä vastoin vain kaksitoista vogulia, ja näistäkin ainoastaan kaksi asuu vakinaisesti kaupungissa, muut ovat siellä vain opiskelemassa.

Minun täytyi kuitenkin käyttää hyväkseni tarjoutunutta tilaisuutta, sillä ei ole helppoa matkustaa vogulimaille, ja tämä puolinainen ratkaisukin lupasi huomattavia tuloksia.

Ensiksi esitän vogulien nykyisestä lukumäärästä kielimestareilta saamia tietoja. Jo Munkácsin ja Kanniston ajoista asti on ollut tapana jakaa vogulit neljään ryhmään.

Munkácsi piti koko pohjoisryhmää yhtenä kokonaisuutena, Kannisto erotti kaksi pohjoismurretta: Ylä-Lozvan (LO) ja Sosvan (So) murteet. Näistä on Ylä-Lozvan murre todennäköisesti melkein hävinnyt: nykyisin sitä puhuu noin 20—30 vogulia. Kielimestareistani puhui suurin osa pohjoismurretta. Vaikka he ymmärsivät toisiaan ja puhuivat keskenään vogulia, niin kuitenkin jaksaisin heidän kielensä äänne- ja muoto-opillisten sekä sanastollisten eroavuuksien perusteella kolmeen alamurteeseen, nimittäin Sygvan, Sosvan ja Obin murteisiin. Sygvalaisia kielimestareita minulla oli kaksi, sosvalaisia kolme ja obilaisia kolme.

Sosvan murre on hyvin tunnettu Munkácsin ja Kanniston muistiinpanoista. Sygvan murre eroaa Sosvan murteesta siinä, että *k* on *ē*:n ja *i*:n edessä voimakkaasti palataalistunut, esim.: So. *kēr* ~ Sy. *tēr* 'rauta', So. *kēlp* ~ Sy. *tēlp* 'veri', So. *āyikem* ~ Sy. *āyitem* 'tyttöseni'. Sitä paitsi Sosvan *ē*:tä vastaa Sygvan murteesta *ēg* diftongi. Huomattavimpia sanastollisia eroavuuksia ovat esimerkiksi: So. *āḡkw* tai *sán* ~ Sy. *šmá* tai *sán* 'äiti', So. *ula* ~ Sy. *náj* 'tuli'. Obin murretta ei ole tutkinut Munkácsi eikä Kannisto. Steintzilla on siitä muistiinpanoja, mutta ne eivät ole vielä ilmestyneet painosta. Obin murteelle ovat seuraavat äänneopilliset seikat luonteenomaisia: Sygvan ja Sosvan murteiden *l*:ää vastaa *á*, esim. So. *ula* ~ Ob *ula* 'tuli', So. *ilpi* tai *jilpi* ~ Ob *iáp* 'uusi'. Obin murteesta puuttuu *kw* (Stein. *ko*) äänne: So. *āyikwe* ~ Ob *āyike* 'tyttönen', So. *minuḡkwe* ~ Ob *minuḡke* 'mennä', So. *kwáli* ~ Ob *káli* 'lähtee jne.' Obin kielimestareistani oli Kostinilla *s* ja *š* foneemit, vaikka koko pohjoisella murrealueella on vain *s* foneemi. Pohjoismurteiden puhujia on saamieni tietojen mukaan noin neljä-tuhatta. Pohjoismurretta puhuu todennäköisesti myös Euroopan puolella Uralista länteen asuva pieni ryhmä, jonka olemassaolosta olen kuullut Tšernetsovilta ja Kostinilta. Heidän mukaansa se käsittää noin viitisenkymmentä henkeä.

Länsi-murteisiin kuuluivat Keski-Lozvan (LM), Ala-Lozvan (LV), Pohjois- ja Etelä-Vagilskin (VN ja VS) sekä Pelymin (P) murteet. Nämä murteet olivat jo Munkácsin ja Kanniston aikoina osaksi häviämäi-

sillään. Nyt niitä voidaan pitää Pelymin murretta lukuun ottamatta hävinneinä. Sverdlovskin yliopiston assistentti Matvejev tutki hiljattain näiden seutujen venäläismurteita, ja hänen ystävällisen ilmoituksensa perusteella tiedän, että kahdessa kylässä vielä puhutaan Pelymin vogulaismurretta ja että lisäksi kahdessa vanhukset vielä sitä ymmärtävät. Siten koko läntisen alueen vogulien lukumäärä tuskin on kymmentä—kahtakymmentä suurempi. Myös itäiset eli Kondan alueen vogulit olivat alkaneet venäläistyä. Munkácsin ja Kanniston aikoina oli heidän lukumääränsä vielä huomattava. Sitä vastoin viime vuonna Leningradissa olleesta viidestä sikäläisestä vogulista vain kaksi osasi vogulia. Kumpikin puhui Jukondan murretta, joka on lähellä Ala-Kondan murretta. Heidän mukaansa nykyisin nuoriso puhuu vain Jukondan ja Ylä-Kondan alueilla vogulia, muualla, esim. Leušin ja Nahratsin alueilla ainoastaan vanhemmat ihmiset. Itäisellä eli Kondan alueella vogulia puhuvien lukumäärä on n. 1500. Etelä- eli Tavdan murretta puhuu Tšernetsovin mukaan arviolta kahdeksankymmentä henkeä, jotka kaikki ovat jo neljäkymmentä vuotta täyttäneitä. Nuori polvi osaa vain venäjää.

Yhteensä vogulia puhuvia lienee siis n. 5—6000. Läntisen ja eteläisen ryhmän keskuudessa vogulin kieli alkaa unohtua ja itäiset vogulit ovat myös nopeasti venäläistymässä.

Kolmekymmentäluvulta lähtien on voimassa oppivelvollisuus. Koulu on viisi- tai kahdeksanluokkainen. Ensimmäisellä luokalla opetetaan vain vogulin kielellä. Seuraavilla neljällä luokalla on venäjä oppiaineena, mutta kolmella viimeisellä luokalla annetaan opetusta yksinomaan venäjän kielellä. Nyt jo on muodostu-

nut huomattava vogulilainen sivistyneistö. On opettajia ja tiedemiehiäkin, esim. arkeologi Tšernetsov.

Kirjakieleksi tuli pohjoismurre. Aluksi käytettiin latinalaista kirjaimistoa, mutta neljäkymmentäluvulla otettiin käytäntöön venäläinen aakkosto.

Leningradissa olosuhteet muodostuivat suotuisiksi, sillä — kuten jo olen maininnut — lukuvuosina 1957—58 opiskeli suhteellisen paljon voguleja Leningradin korkeakoulussa. Sen vuoksi päätin jatkaa suurten edeltäjäni työtä.

Venäjän viranomaiset tukivat mitä avuliaimmin tutkimustyötäni. Stipendilläni saatoin ostaa marraskuun puolivälissä magnetofonin ja nauhoittaa kolmen—neljän tunnin pituisia tekstejä, joista osa on lauluja ja sävelmiä.

Kielimestarini olivat kahdenkymmenen—kolmenkymmenen ikäisiä ja puhuivat Obin, Sosvan, Sygvan ja Jukondan murteita. Obin ja Jukondan murteet ovat tähän asti olleet yleensä tuntemattomia.

On luonnollista, että näin nuoret, koulu käyneet, varhain kotoa lähteneet opiskelijat tunsivat paljon vähemmän traditionaalista kansanrunoutta kuin vanhemmat, vähemmän venäläisen sivistyksen kanssa kosketukseen joutuneet ikäluokat. Mutta keräämäni aines on silti arvokasta, sillä se on sekä murteiden että folkloren kannalta melkoisen vaihtelevaa.

Tekstien lisäksi keräsin myös sanastoa ja kieliopillista ainesta.

Tutkimuksiani täydensin työskentelemällä arkistoissa. Leningradissa on Akatemian arkistossa sekä Salykov-Štšedrinin kirjaston arkistossa käsikirjoituksina useita suomalais-ugrialaisten kielten sanastoja kahdeksan-neltatoista vuosisadalta ja yhdeksän-nentoista vuosisadan ensimmäisiltä

vuosilta. Nämä ovat vielä suurelta osalta tuntemattomia, vaikka Pallas onkin ottanut niistä ainekset sanakirjaansa. Valitettavasti saatoin kopioida vain vogulilaiset ainekset. Nämä kielelliset muistomerkit sisältävät osaksi nyt jo kuolleista murteista arvokkaita tietoja, osaksi vielä elävistä murteista äänteellisesti vanhempia muotoja. Tällaisten muistomerkkien avulla voimme määrittää eräiden nuorempien ääntenmuutosten ajan joskus hyvinkin tarkasti.

Keruutyöni tuloksista mainittakoon seuraava. Tekstejä merkitsin muistiin niin paljon, että niistä käännöksiin tulee arviolta kymmenen painoarkkia. Tekstit otin pientä poikkeusta lukuunottamatta myös nauhaan. Sygvan, Obin ja Jukondan murteesta merkitsin muistiin Steinitzin vokaalitutkimuksessa olevat sanat. Lisäksi keräsin kahdelta Sygvan murteen kielimestarilta Lehtisaloon porokirjan perusteella poronhoitosanaston. Yhden Sygvan kielimestarin kanssa kävin lävitse Szilaslin sanaluettelon. Jukondan ja Obin murteista minulla on lisäksi muoto-opillista ainesta.

Kansanmusiikkia keräsin noin kolmekymmentä alkuperäistä vogulilaista sävelmää magnetofoninauhaan. Elisabet Szónyi, Unkarin musiikkiakatemian opettaja, on ne jo nuotinanut.

Oleskellessani Leningradissa tutustuin vogulien ensimmäiseen runoilijaan, nuoreen kaksikymmentävuotiaaseen Ivan Šestaloviin. Merkitsin häneltä muistiin kolmisenkymmentä runoa. Kuten vogulit yleensä, hänkin on luonnon lapsi. Hänen runoissaan kuvastuu elävänä vogulien maa humisevine metsineen, mutkikkaine jokineen ja lumisine seutuineen. Valitettavasti en voi esittää näytteitä runomittaisina taiteellisina käännöksinä. Tyydyn vain yhden aivan ly-

hyen runon suorasanaiseen käännökseen. Selitykseksi mainittakoon aluksi, että vogulit nimittävät auringon säteitä palmikoksi.

*χōtal śarmat χurīη āyi,
kit sayāye sayijāye.
āηkwati-ke — simkem tōli,
wōrkem jiki, mākem ēryi.
tūjtχati-ke — kāskem χōli,
wilkem tisti, simkem śāryi*

Aurinko on kuin kaunis tyttö,
kun hän palmikoi pitkää tukkaansa.
Kun se on näkyvissä — sulaa
sydämeni,
metsäni tanssii, seutu laulaa.
Kun se menee pilven taakse —
katoaa iloinen mieleni,
tulee jokeni surulliseksi, sydäntäni
särkee.

Runsaasti sata vuotta sitten kirjoitti Anton Reguly hyvin ihastuneena vogulien ja ostjakkien kansanrunoudesta. Bernhard Munkácsin ja Artturi Kanniston kokoelmat ovat todistaneet, että hänen arviointinsa oli oikea. Heidän kokoelmansa sisältävät mytologisia tarinoita, uskonnollisia lauluja, sankarilauluja, karhulauluja, karhunpeijaisnäytelmiä, kohtalolauluja, eläinlauluja, muutamia satuja ja suuren määrän arvoituksia.

Mytologiset laulut kertovat maan ja ihmisen luomisesta, taivaan jumalan ja manalan ruhtinaan taistelusta ja Uralin vuoriston synnystä. Tämän sisältöisiä lauluja minä en joutunut kuulemaan.

Uskonnolliset laulut ovat haltijoille esitettyjä rukouksia, hymnejä ja kutsulauluja.

Sellainen laulu on Pöllö-haltijan laulu, jonka sävelmä muistuttaa erään unkarilaisen kansanlaulun sävelmää, samoin kuin vala-laulu, jonka teksti on seuraavanlainen: »Taivaan, maan, veden, tulen kautta vannon: taivaan

rangaistus kohdatkoon minua, maa nielkään, vesi hukuttakoon ja tuli polttakoon minut, älköön minun suotako nähdä valoisaa päivää, lapsiani ja eläimiäni, jos minulla tässä asiassa on väärä aikomus.»

Sankarilaulut kertovat naisten ryöstöistä, vihaisista ruhtinaista, haarniskallisista sankareista, linnojen valloituksista ja uhkarohkeista sotaisista yrityksistä. Sankarilaulut ovat muistoja vanhoista, kadonneista ajoista, jolloin ugrilaiset elivät vielä omien ruhtinaitensa vallanalaisuudessa. Näistä lauluista, joiden kielikin on arkaisista, onnistuivat saamaan kokoelmaani vain erään jukondalaisen tarinan katkelman.

Karhulauluja, joiden aiheena on karhun synty ja kaato, esitetään karhunpeijaisten aikana. Karhulle nimittäin osoitettiin ja osoitetaan vieläkin useiden Siperian kansojen, myös vogulien keskuudessa uskonnollista palvontaa. Kaadettu karhu asetetaan peijaistalossa paareille ja sen huvittamiseksi järjestetään useina päivinä tanssi- ja näytelmäesityksiä, joihin tulee vieraita kaukaisiltakin seuduilta. Karhulaulujakaan en saanut kokoelmiini. Yksi kertojattareni tosin osasi karhulauluja, mutta koska naisilta on kielletty niiden esittäminen, hän ei laulanut niitä. Sitä vastoin minun onnistui saada talteen karhulaulun sävelmä.

Karhunpeijaisnäytelmissä esiintyy haltijoita, ihmisiä ja myös eläimiä. Sisällykseltään ne ovat osaksi vakavia, osaksi ilveilyn tapaisia. Tällaisen näytelmän kirjoitin minäkin muistiin.

Eläinlauluissa kerrotaan myyttillisestä ja palvonnan kohteena olevista eläimistä, mutta toisinaan ne ovat lastensatujen kaltaisia. Kokoelmistani niihin kuuluu kahtena toisintona muistiinpantu satu kissasta.

Regulyn kokoelmissa on vain yksi

ainoa satu ja myös Munkácsilla ja Kannistolla on satuja vähän. Munkácsin mukaan vogulit ovat lainanneet satunsa venäläisiltä. Osaksi niin onkin laita, mutta lukuisat sadut ovat vogulien itsensä sepittämiä ja vaikka ne olisivatkin aiheiltaan kansainvälisiä, ne ovat kuitenkin täysin mukautuneet vogulilaiseen ympäristöön ja elämänmuotoon. Juuri sen vuoksi ne herättävät meissä kiinnostusta. Tekstini sisältävät kauniita satuja, mm. sadun hiirestä, karhusta ja oravasta, sadun hytystestä, sadun eukon veljenpojasta, vogulien kansallissankarista, sekä jukondalaisen sadunkatkelman, joka luultavasti on jonkin sankarilaulun suoranainen toisinto.

Kohtalolaulut kertovat vogulimiehen ja vielä useammin vogulinaisen elämästä, onnellisesta tai onnettomasta avioliitosta. Lauluissa mies ylistää omaa metsästystaitoaan tai porojensa nopeutta, kylänsä kaunista ympäristöä jne. Näitä lauluja olen merkinnyt muistiin suuren joukon. Kohtalolaulut ovat vielä nytkin obinugrilaisten elävää kansanrunoutta.

Reguly ja Munkácsi eivät keränneet lyyrillisiä eivätkä tanssilauluja, mutta niistäkin olen onnistunut saamaan useita kauniita näytteitä. Niillä on lisäksi se erikoinen arvo, että onnistuivat ottamaan ne nauhaan oikeassa esitysasussaan, nimittäin tekstin ja sävelmän samalla kertaa.

Panin muistiin myös nelisenkymmentä arvoitusta, mutta niistä on suurin osa jo Munkácsillakin. Samoin kuin vogulien koko runous, nekin liittyvät läheisesti luontoon. Esitän näytteeksi muutamia:

Kymmenen rahakasvoista nukkea.
— Sormet.

Yksi kiertää, kolmekymmentä pientää. — Kieli ja hampaat.

Kiehuvavetisen meren keskellä rau-

talakkisia ihmisiä tulee vuoroin näkyviin, vuoroin katoaa. — Vesi kiehuu kattilassa.

Synkän-sankan metsän kolkassa istuu ukko rahoja laskien. — Karhu syö (oikeastaan: pöimii) marjoja.

Vogulilaiset kielimestarini olivat niin pienet, että he ostivat kenkensä lasten osastosta. Hiusten väri vaihteli vaaleasta mustaan, mutta useimmiten se oli vaaleanruskea. Silmät olivat hiukan vinot, pää pyöreä, mutta kasvojen väri ei ollut kellertävä. Poikkeuksetta jokaisella oli loistavan kauniit, terveet hampaat. He olivat hiljaisia, vaatimattomia, myös hiukan kömpelöitä. He auttoivat minua au-liisti, vaikka kyselyni muutamia nopeasti väsyttikin, erikoisesti silloin, kun pyrin saamaan kokoon taivutusmuotoja. Oli mielenkiintoista, että tarjotessani makeisia ja suklaata, he kieltäytyivät, mutta ottivat hedelmiä mielellään.

He hiukan ihmettelivät, että joku osoitti mielenkiintoa heidän halveksittua kielteään kohtaan ja innokkaasti kirjoitti sitä muistiin, vieläpä otti magnetofoninauhaankin.

Muutammat tulivat erittäin aroiksi joutuessaan mikrofonin eteen ja heidän muuten sujuvasti juokseva puheensa alkoi äkkiä kangertaa. Suureksi nautinnokseen jokainen sitä vastoin kuunteli tovereidensa lauluja ja satuja. Runoilija Šestalov ja kaksi obilaista nuorukaista olivat erikoisen ylpeitä siitä, että heidän äänensä pääsi niin etäisten kielisukulaisten kultavaksi.

Mielenkiintoista on, että Leningradin Herzenin korkeakoulun niin sanotussa »pohjoisten kansojen laitoksessa» on melkein jokainen tähän mennessä ilmestynyt vogulinkielinen kirja. Ne ovat enimmäkseen koulu-

kirjoja ja käännöksiä venäjän kielestä. Tämän lisäksi on erikoisuutena myös Munkácsin vogulilaisen kansanrunouskokoelman neljäs osa. Mutta sen löytää vain harvoin kirjastosta, sillä vogulilaiset opiskelijat opettelevat tämän ainoan kirjan vuoksi mielellään latinalaiset kirjaimet ja lukevat suureksi nautinnokseen kohtalo-lauluja, peijainnäytelmiä ja sankarilauluja. Laitoksen assistentti kertoi lukevansa oppilaiden pyynnöstä tunneillakin heille Munkácsia.

Vogulin kieltä koskevista Neuvostoliitossa suoritetuista tutkimuksista voin mainita seuraavan. Vogulilaisten oppikirjojen ja käännösten lisäksi ilmestyi vuonna 1957 Balandinin ja Vahruševan tekemä kirjakielen (so. Sosvan murteen) deskriptiivinen kielioppi. Samoin heidän toimittamaanaan ilmestyy lähitulevaisuudessa vogulilais-venäläinen sanakirja. Romandejeva on kirjoittanut vogulin kielen deminutiivisesta konjugaatiosta laajahkon artikkelin, joka tulee piakkoin ilmestymään unkarinkielisenä Nyelvtudományi Közleményekissä. Sverdlovskin yliopiston assistentti Matvejev, venäläismurteiden tutkija, on työskennellessään Länsi-Siperian venäläismurteiden parissa löytänyt mielenkiintoisia vogulilaisia substraatti-ilmiöitä. Hiljattain ilmestyi Yčėnnyje zapiski -sarjassa kaksi hänen vogulilais-aiheista artikkeliaan, joista toisessa käsitellään Länsi-Siperian venäläismurteiden vogulilaisia lainasanoja; siihen on ugristien syytä kiinnittää huomiota.

Lisäksi voin mainita, että jokaisen vogulilaisessa koulussa tai vogulien kielialueella työskentelevän opettajan on kuunneltava Leningradin Herzenin korkeakoulussa neljän vuoden aikana kaksi tuntia viikossa vogulin kielen opetusta, jota antaa Jukondan voguli M. P. Vahruševa.

Antaakseni lopuksi lukijoille edes pienen välähdyksen tähän asti tuntemattomista Obin ja Jukondan murteista julkaisen tässä kummastakin tekstinpalasan karkeassa tarkekirjoitusasussa:

*numən sār takket tōrəm-sow tēγ,
am simkem noχ-wōwite.
am nomtanəm noχ-woratēγət
taw karəs ōlne kanen.
tōrəm-sow χołt nan χurin,
nan jotn ōlne nomt
siməm ta ōńsi.*

Rakkauslaulu (Obilta)

Ylhäällä vain yksinäinen tähti
tuikkii,
sydäntäni ylöspäin kutsuu.
Ajatukseni pyrkivät ylöspäin
hänen ylhäiseen olinsijaansa.
Niin kaunis olet kuin tähti,
luonasi on ajatus
sydämeni.

*worjəp χəm erij
ō-γo-γo-γo γō-γō
sōw soj səpəj jələšlām,
sōw nār səpəj -o- mənəm,
jənəj-tur wātət nəkəštām,
pəηχəη jət səpəj onštām.*

*ō-γo-γo-γo γō-γō
sujt ūj kənšəm, jələšlām,
sujt nōχəs kəjəm χəjtām.
ujmə nāləl-ə āliləm,
nōχəsmə χəpχənəl pūwəm.*

Metsästäjän laulu (Jukondalta)

Hoo-ho-ho-ho hoo-hoo!
Monen metsän läpi kuljen.
monen suon läpi käyn,
ison järven ääret tallustelen,
leveäin virtain yli samoan.

Hoo-ho-ho-ho hoo-hoo!
Metsässä pyydän riistaa, kuljen,
metsässä soopelia ajaen juoksen.
Hirven nuolella kaadan,
soopelin loukulla tavoitan.

BÉLA KÁLMÁN